

U senci kolonijalne moći: Edvard Said

OBRAD SAVIĆ

“Beogradski krug”

E-mail: beokrug@eunet.yu

U trenutku kada je profesor Said nestao sa svetske kulturne scene, imam potrebu da kažem nekoliko reči o njegovu značenju za sve nas. Sa profesorom Saidom uspostavio sam kontakt tokom mog boravka na New School for Social Research (New York), 2000. godine. Prva poseta njegovom kabinetu na Kolumbija Univerzitetu ostaće mi u trajnoj uspomeni. To je doista bio inicijalni čin stvaranja političkog i filozofskog prijateljstva na daljinu. Brojna autorska dela koja mi je tom prilikom nesebično poklonio, svedoče o tome da knjige ponekad postaju debela pisma upućena dalekom, često nepoznatom, prijatelju. Ovaj neobičan susret zapravo je nastao u pozadini odluke redakcije časopisa Beogradski krug da pokrene novu biblioteku u okviru koje smo planirali da izdamo vodeće autore postkolonijalne priče. Nekoliko godina kasnije, u spomenutoj biblioteci objavljene su knjige: Edvard Said, *Kultura i imperijalizam*, Gajatri Spivak, *Kritika postkolonijalnog uma*, Homi Baba, *Smeštanje kulture*, Edvard Sodža, *Postmoderna geografija*. Mada je Said video naše izdanje njegove knjige *Kultura i imperijalizam*, ostao je uskraćen za jedno bezuslovno gostoprimstvo koje su planirali da mu prirede sledbenici postkolonijalne kritike iz Beograda.

Vest o odlasku Edvarda Saida neverovatnom brzinom obišla je svet. U znak solidarnosti sa prefinjenom teorijskom erudicijom i osobenim političkom kulturom Edvarda Saida, oglasio se njegov prestižni oponent, profesor postkolonijalne kritike sa Harvardskog univerziteta, Homi Baba. Gostujući u emisiji *Profil*, na Nacionalnom radio programu (National Public Radio®), Homi Baba je uglednom voditelju Robertu Sigelu naveo mesto koje nedvosmisleno upućuje na osnovni politički i moralni kredito Saidovog uznemirujućeg života: “Samo oni u egzilu znaju da je u sekularnom i kontigentnom svetu dom uvek provizoran. Granice i barijere koje nas okružuju unutar sigurnosti prisne teritorije takođe mogu postati zatvori i često su branjene bez razloga ili nužde. Oni koji su u egzilu prelaze granice, lome barijere mišljenja i iskustva.” Nameravam da se privremeno zadržim na figuri *granice*, i s njom u vezi, potresne priče o razmeštenom životu Edvarda Saida. Dobro je poznato u kojoj meri je Saidov dramatičan život bio utemeljen na iskustvu nametnutog marginalca, na saznanju da je sve vreme boravio na ničijoj zemlji, da je stalno bio, kako glasi naslov njegove autobiografije, *Out of Place*, (1999). Dramatično iskustvo *bez-zavičajnosti* pratilo je Saida još od detinjstva: bio je palestinski hrišćanin, koji je nosio englesko ime i arapsko prezime; odrastao je u bilingvinalnoj i multikonfesionalnoj sredini koja je podjednako negovala kult engleskog i arapskog jezika, Islam i Hrišćanstvo. Zapravo, Said je ceo život proveo na razmeđu dva jezika, između dve kulture i dve civilizacije. Život mu je bio obeležen stalnim odlascima, oproštajima, izgnanstvima, i progonima. Upravo to neobično iskustvo izbeglice i emigranta, to neumorno preispitivanje hibridnog identiteta, na odlučujući način upisano je u Saidovo učenje o *Naraciji kao prostornom pojmu*. “Sigurno sam posle Palestine, ne, čak i u samoj Palestini, postao stalno svestan zabranjenih mesta i delova grada u koja nisam smeo da idem. Na primer, u Jerusalemu, koji je bio veoma sveštenički i ritualizovan grad, tačno se znalo ko može da ide na jedno ali ne i na drugo mesto. Veoma rano sam bio svestan onih mesta, posebno onog kao što je Sveti grob, na koje nisam smeo da idem, ili onih mesta kao što su Grčka Pravoslavna, Katolička i Jermesnka Crkva, na kojima nisam bio poželjan (...) Uvek se na tim mestima javljalo osećanje zabrane i usamljenosti. Slično je bilo i u Egiptu, gde smo u osnovi bili stranci.”¹ Said je veoma rano bio svestan kako je privatna doživljaj zabranjenog i uskraćenog prostora višestruko posredovan kolektivnim palestinskim iskustvom

¹ W. J. T. Mitchell, “The Panic of the Visual: A Conversation with Edward W. Said”, *BOUNDARY 2*, Vol. 25, No. 2/1998, p. 28.

odustva slobodno teritorije. U brojnim knjigama je tvrdio kako Palestinci nemaju *narrativno polje* zato što im nedostaje geografski prostor iz koga, i unutar koga, mogu slobodno da govore, da se rasterećeno samoartikulišu i nespunito samoeksponiraju. Said je nepogrešivo uočio da Zapadnim metropolama, i imperijalnom kulturom uopšte, dominira medijsko i interpretativno polje utemeljeno na jednostranoj, proizraelskoj perspektivi. Insistirao je na tome da “Palestinci imaju prava da sami sebe predstavljaju, da govore iz sebe i za sebe; da imaju prava da pripovedaju o vlastitoj istoriji koja je samo njihova.”² Said nije verovao u uprošćenu priču o prirodnom polaritetu Arapa i Jevreja: prema prosto logici binarnog isključenja, Palestinci će postati slobodni u trenutku kad jevrejski policajac zameni arapskog! Uostalom Saidova kritika jednostranog palestinskog revanšizma dovela je do toga da se 1991. godine povuče iz članstva u *Palestinskom nacionalnom Savetu*. Arafat je uzvratio udarac tako što je zabranio da se na palestinskoj teritoriji štampaju i distribuiraju Saidove knjige. Mnogo veći nesporazumi su dolazili sa američke strane, koja je pokazivala endemsko nepoverenje prema vodećem arapskom intelektualcu, Edvardu Saidu. Ko se još uvek seća bujice rasističkog nasilja u SAD, desničarskog nasrtaja na Saida, spaljivanja njegove kancelarije! Tokom novije “afere kamen”, ogroman talas optužbi sručio se na nedužnog Saida. Prema verziji zapadnih medija, Said je u julu 2000. godine posetio južni Liban odakle je navodno kamenovao izraelske vojnike. Prema lokalnim izvorima, Said je samo simbolički bacio kamen pobune na zid, na granicu, na liniju konfliktnog podvajanja Izraelaca i Palestinaca. Saidu je podjednako bio stran kako izraelski tako i arapski radikalizam, prezirao je svaki oblik “recipročne isključivosti”. Dobro je znao u kojoj je meri “svaki politički performans uvežbavanje moći”.³ Sa izraelskim prijateljom, čuvenim pijanistom i dirigentom Danijelom Barenbojmom, Said je u Vajmaru osnovao “Westöstlander Diwan Orchestra”, muzičku škola za usašavanje mladih muzičkih talenata iz Izraela i Arapskih zemalja. Pa ipak, posledice “afere kamen” bile su nepredvidljive i veoma štetne: čak se i ugledna bečka institucija – Frojdov Muzej, neodgovorno upustila u javnu kampanju protiv Edvarda Saida. Naime, ugovorena serija predavanja – *Frojd i neevropljani*, koja je Edvarda Saida trebao da održi tokom maja 2001. godine, jednostrano je otkazana zbog, kako stoji u zvaničnom saopštenju predsednika Frojdovog Muzeja, “posledica političke situacije na Bliskom Istoku”. Na svu sreću, Frojdov Muzej u Londonu je preuzeo realizaciju ovog projekta, i tako u izvesnoj meri spasao čast i ugled međunarodnog psihoanalitičkog bratstva.⁴

Bez preterivanja se može tvrditi da se u većini Saidovih knjiga, od *Orientalism* (1978), preko *The World, the Text and the Critic* (1983), do *Culture and Imperialism* (1993), prepliću literarni, filozofski, kulturni i politički motivi organizovani oko centralne ideje – ideje otpora. Strategija antimperijalnog otpora, po Saidu podrazumeva dva sukcesivna koraka: geografsku dekolonizaciju i kulturnu dekontaminaciju. Otpor je dalekosežan proces ponovnog otkrića i ponovnog povratka u domovinu onih koji su tokom imperijalnih procesa bili potisnuti u domorodačku prošlost. Kultura otpora kolonizovanih naroda strukturisana je u njihovoj spremnosti da *otpišu imperiji* (“to write back to Empire”), da rekonstruišu odnos između *nas* i *njih*, i da svoju potisnutu prošlost prevedu u živu imperijalnu sadašnjost.⁵ Ponovno čitanje i ponovno pisanje kanonizovanog kolonijalnog diskursa osnovna je pretpostavka efektivnog kulturnog otpora. Distorzija gospodarskog govora i pisanja podrazumeva, kako sugeriše Said, putovanje u oba smera, kretanje iznutra i spolja, zajedničko kosmopolitsko manevrisanje kolonizatora i kolonizovanih. U suprotnom, antikolonijalni otpor će degradirati na figuru “pred-kolonijalnog subjekta”, na onu zaleđenu parohijalnu rigidnost koja se potencijalno može degenerisati u šovinizam i ksenofobiju. Poučan je slučaj antikolonijalne borbe afričkih naroda ko-

² Edvard Said, “Premision to Narrate”, *Journal of Palestine Studies*, No. 13/1984, p. 27-48.

³ Edvard Said, *Musical Elaborations*, Columbia University Press, New York, 1991.

⁴ Edvard Said, *Freud and Non-European*, Verso Press, London, 2002.

⁵ Ashcroft Bill, ed., *The Empire Writes Back*, Routledge, London, 1989.

ja je okončala u crnačkom nativizmu, u paranoičnom povratku vlastitim kulturnim korenima, u mržnji protiv belih doseljenika i strahu od kolonijalne asimilacije. “Centralni problem ideje otpora je isuviše uprošćeno povezivanje otpora i suptostavljanja. To pretpostavlja da je tokom snažnog i energičnog sukoba između imperijalnog diskursa i svesti kolonizovanih jedini put otpora bio odbacivanje. Ali, postkolonijalna analiza otkriva da takvo suprotstavljanje, daleko od toga da dospeva do uspešnog odbacivanja dominantne kulture, zatvara političku svest kolonizovanog subjekta u binarni odnos unutar koga je teško mobilisati stvarni otpor.”⁶

Nasuprot bojažljivih i etabliranih akademskih intelektualaca, Said je sa izuzetnim teorijskim i političkim žarom pokrenuo antikolonijalnu pobunu u korist malih, potčinjenih, “orijentalizovanih” kultura. Vojna, politička i ekonomska kolonizacija se po Saidu ne može razumeti bez *narativne okupacije*. Fikcionalna konstrukcija povesnih priča dovela je do zapadne orijentalizacije Orijenta, do balkanizacije Balkana, jednom rečju do kidanja simboličke veze označivača i označenog. Zapad je pritom preuzeo interpretativni monopol koji se zasnivao na generalnoj tvrdnji: “Oni sebe ne mogu da predstave: stoga, ih mi moramo predstaviti”. Time je zapadni model hegemonog znanja počeo da paktira sa različitim figurama političke moći: da li su slučajno Evropski roman i zapadne imperije nastali u istom razdoblju, i što je mnogo važnije, sa srodnim motivima! Zapadna naracija je ukaljana moćima i izbrazdana brojnim političkim ožiljcima; narativne mašine dodatno ubrzavaju imperijalne procese: roman i kolonijalizam su stoga nezamislivi jedan bez drugog. Prema vlastitom samorazumevanju, Said je bio ‘Sekularni, opozicioni intelektualac’, koji se stalno borio protiv dominacije, moći, imperije, i hegemonije. Po njemu, zadatak pobunjenih intelektualaca je da “sistematski proizvode alternative: alternativne izvore, alternativna čitanja, alternativna predstavljanja činjenica”.⁷ Ne bi trebalo da nas čudi što je svoj najuticajniji esej o teoriji književnosti, *Traveling Theory* (1982) Said završio sledećom primedbom: I šta je kritička svest u osnovi ako nije nepokolebljiva sklonost ka alternativama”. Saidovi tekstovi o literaturi, muzici, i politici, motivisani su oslobodilačkim potencijalima *ponovnog pisanja* antiimperijalne svetske istorije. Njegova dela obiluju polemičkim tonovima koji su dugi niz godina oblikovali polarizovane debate između “istoričara” i “literata”. Pokušao je da oslobodi lokalne protiv-snage koje treba da se upuste u dugoročan proces *dekolonizovanje globalnog, zapadnog diskursa*.

Saidovo ime nadahnjuje onim što više od dvadeset vekova nazivamo kosmopolitizam. Ovaj obespravljani prognanik nas je pozivao da se odvažno borimo za neotuđivo pravo na *politički azil*, za jedinstveno stapanje građanskog i ljudskog prava, za безусловno gostoprimstvo i ljudsku solidarnost. Pritom je energično odbio da *političku figuru egzila/azila* poveže sa nasleđenim, teološkim pojmom, egzodusa. U ostrašćenoj polemici sa Volcerom, i njegovim političkim čitanjem Starog zaveta, Said je primetio: “Volcerova knjiga *Exodus and Revolution*, ne može se prihvatiti kao poetski ili metafizički ekskurs koji se neometano probija kroz tekst *Starog zaveta*. Volcerova politička i moralna istraživanja Starog zaveta namenjena su “nama na Zapadu”, našem shvatanju vremena, prostora, napretka i cilja (...) Kako bi uopšte specifično jevrejsko poimanje vremena (...) mogla da posluži kao konačan obrazac ostalom, ne-jevrejskom, (kosmopolitskom) shvatanju vremena.”⁸

Konačno, mada sam sa profesorom Saidom bio na distanci punoj uvažavanja, od njega sam naučio kako je moguće negovati nadahnutu viziju kosmopolitskog prijateljstva, koje je uglavnom nastalo iz iskušavanja novih formi univerzalne solidarnosti. On me je ohrabrio da maštam o jednom političkom prijateljstvu koje se uzdiže iznad srodničke, familijarne, bratske bliskosti.

⁶ Aschroft Bill & Paul Ahluwalia, *Edward Said*, Routledge, London, New York, 2000, p. 106.

⁷ Edward Said, “Orinetalism and After”, u Peter Osborn, ed., *Interviews with Intellectuals*, Routledge, London, 1996, p. 68.

⁸ Edward Said, “Michael Walzer's Exodus and Revolution”, u Ben Sonnenberg, ed., *Performance & Reality: Essays from Grand Street*, Rutgers University Press, New Brunswick and London, 1989, p. 101.